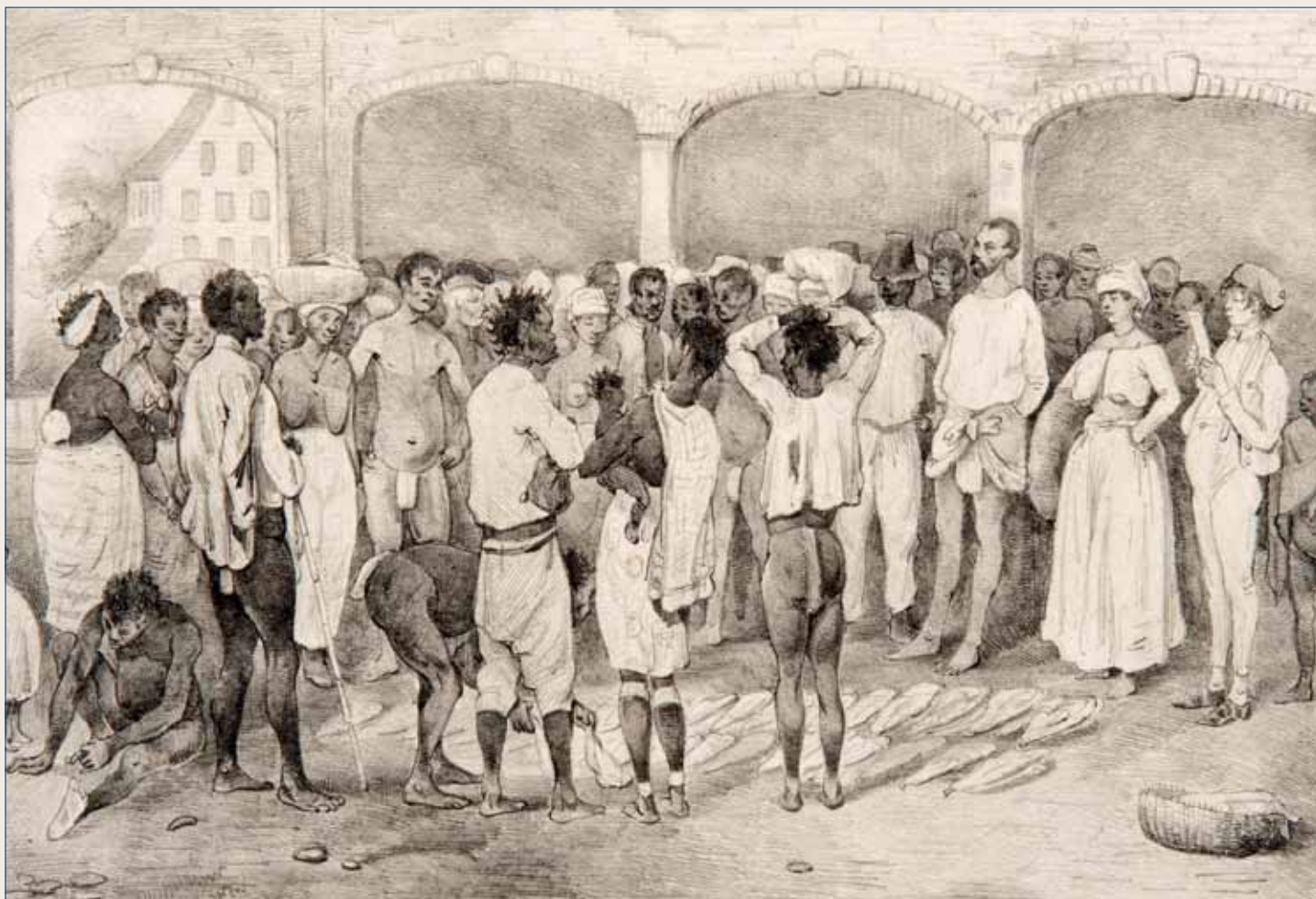

Plantage Meerzorg Suriname, 4 april 1843. Op de plantages was men gewoon halfjaarlijks gebruiksvoorwerpen en duurzaam voedsel uit te delen volgens voorschriften van het plantagereglement. Hier wordt bakkeljauw (gezouten kabeljauw) uitgedeeld. Rechts op de voorgrond staat een Europeaan, de zogenaamde blankofficier of opzichter, die ieders aandeel volgens de lijst vaststelt. Verschillende Utrechters waren mede-eigenaar van deze plantage.

□ POTLOODTEKENING DOOR THÉODORE BRAY | COLLECTIE TROPENMUSEUM AMSTERDAM

Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf

Slaveneigenaren in Utrecht en de afschaffing van slavernij in 1863

Op 1 juli is het 150 jaar geleden dat Nederland de slavernij afschafte. Ook in de stad Utrecht zijn sporen te vinden van slavenhouders, tot slaaf gemaakten en burgers die zich sterk maakten voor hun vrijlating.

Alle foto's bij dit artikel zijn gemaakt door Anna van Kooij, tenzij anders vermeld.

De hernieuwde aandacht voor de Nederlandse slavernijgeschiedenis gaat samen met interesse in de mensen die bij de slavernij betrokken waren. Tot nu toe waren historici vooral geïnteresseerd in het wel en (in de praktijk vooral) wee van voormalig tot slaaf gemaakten¹ in de Nederlandse koloniën Suriname, de Antillen en (in mindere mate) Nederlands-Indië. Hoe voormalige slavenhouders en plantage-eigenaren in zowel de koloniën als in het moederland leefden, was een vraag die nauwelijks aandacht kreeg, hoewel hierover in onze archieven het nodige te vinden is. Nieuw archiefonderzoek laat zien dat slavernij ook direct verbonden was met de stad Utrecht. In een vorig jaar verschenen wandelgids zijn die sporen letterlijk na te

lopen (zie kader). Archieven bieden echter geen neutrale weergave van het verleden. Machtsverhoudingen tussen mensen in het verleden zijn medebepalend voor wat we nu nog terugvinden in historische documenten. Wie macht had, liet volop sporen na in de vorm van koopcontracten, brieven, logboeken en getekende of geschilderde portretten. Van minder machtige mensen is veel minder bewaard gebleven en van slaven zo goed als niets. Schrijven konden ze veelal niet en als koopwaar werd hen niets gevraagd. De verschuiving in het perspectief van slaven naar slavenhouders is geïnspireerd door het Britse onderzoeksproject *The Legacy of British Slave-ownership*² waarin de betekenis van het eigenaarschap van

slaven is geanalyseerd. De basis voor dit onderzoek lag in de financiële compensatie die individuele Britse slavenhouders kregen bij de afschaffing van de slavernij in 1833. Hun lobby was namelijk zo krachtig dat het hen lukte om schadeloosstelling te verkrijgen voor het financiële verlies wanneer de tot slaaf gemaakten (tot dan immers als goederen in hun boekhouding opgenomen) hun vrijheid zouden verkrijgen. De *Slave Compensation Commission* organiseerde een officiële registratie van de 'gedupeerde' slaveneigenaren en keerde in de jaren dertig van de 19e eeuw het enorme bedrag van 20 miljoen pond uit. Voormalige slaven ontvingen niets. De documenten waarmee de slaveneigenaren hun financiële compensatie aanvroegen,

Enkele sporen van slavernij in de stad Utrecht:

- 1 In 1654 gebeitelde grafsteen voor Johan Hoeuft en Isabella Deutz in de Jacobikerk. Haar wapen (rechts) heeft een klein morenhoud.
- 2 Lantaarnconsole ter hoogte van Oudegracht 20, in 1972 gemaakt door Jeanot Bürgi, geïnspireerd door het huis 'De Moriaan' op nummer 18.
- 3 Morenhoud op de grafsteen van Jan de Bruin (uit 1620) in de Jacobikerk.
- 4 Wapen op het pand Janskerkhof 12, met rechts enkele morenhouden.

zijn in de Britse archieven bewaard gebleven en vormen daarmee een belangrijke bron voor historici.

Zelf betaalde vrijlating

In Nederland liet de afschaffing van de slavernij langer op zich wachten. Er was geen sterke abolitionistische beweging en pas in 1842 werd de *Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing van Slavernij* opgericht, die op haar hoogtepunt een paar honderd volgelingen telde. Dat was bepaald geen grote beweging, zeker niet in vergelijking met Engeland, waar maar liefst 400.000 burgers een petitie voor de afschaffing van slavernij ondertekenden. In ons land was de bekendheid onder burgers met het verschijnsel slavernij gering. Ook Nederlandse slavenhouders kwamen op voor hun belangen. De afschaffing van de slavernij in Nederland op 1 juli 1863 betekende niet dat voormalige slaven daadwerkelijk hun vrijheid kregen. De maatregel was een compromis. Om slaveneigenaren financieel te compenseren, was besloten dat de tot slaaf gemaakten nog tien jaar lang onder staatstoezicht moesten blijven werken. Hiermee betaalden zij feitelijk voor hun eigen vrijlating. In die periode zouden de voormalige slaven tot het burgerschap worden opgevoed, zo luidde de opportunistische redenering. De Nederlandse slavenhouders ontvingen een compensatie van f 300,- per vrijgemaakte slaaf. Omgerekend naar de huidige koopkracht zou dit een bedrag zijn van € 3.045,- per vrijgemaakte slaaf. Natuurlijk zijn mensenlevens niet in geld uit te drukken, maar de omrekening geeft aan dat de geschatte waarde van een slaaf zeer aanzienlijk was.

René de Vicq (1683-1737) en Maria Jacoba van Goor (1687-1737), grootouders van Belle van Zuylen. Beide portretten dateren van ca. 1730 en worden toegeschreven aan Harmanus Serin.

□ FOTO'S COLLECTIE RKD / IB DEN HAAG

Uit gegevens van de Algemene Rekenkamer blijkt dat ook plantage-eigenaren in de stad Utrecht rond 1863 financiële compensatie hebben aangevraagd voor de vrijlating van hun slaven.³ Hun plantages bevonden zich in Suriname. Een aantal van hen passeert hier de revue. Christiaan Willem Weidner was eigenaar van plantage Goosen aan de Mattapicakreek en had zelf in Suriname gewoond. Deze in 1769 opgerichte koffieplantage stond onder toezicht van commissarissen en directeurs van een sociëteit van eigendom. Weidner had de plantage in 1853 op een openbare veiling in Suriname gekocht. Voor de vrijlating van de 82 slaven ontving hij f 24.600,- (€ 249.695,-) ter compensatie. De namen en persoonlijke gegevens (familienaam, slavenaam, voornaam, geslacht, verblijfplaats, leeftijd, beroep, godsdienst, borderelnummer, plantage en district) van deze vrijgelatenen zijn terug te vinden in de online database *Emancipatie 1863* van het Nationaal Archief.

Economische waarde

Een ander voorbeeld is plantage Poelwijk aan de Pericarivier in het district Marowijne. Die had een groot aantal deeleigenaren, van wie er twee in de stad Utrecht woonden. Dit waren jonkheer Hilvaart Theodorus van Teijlingen van Hilvarenbeek, gepensioneerd luitenant-generaal titulair, en Margaretha Elisabeth van Teijlingen, weduwe van Willem Adriaan Peller. Zij ontvingen f 77.100,- (€ 782.582,-) ter compensatie voor 257 tot

slaaf gemaakten. Voor (vermeend) zieken ontvingen de eigenaren geen vergoeding, omdat zij geen economische waarde meer vertegenwoordigden. Zo kreeg Van Teijlingen geen compensatie voor de vrijlating van de 40-jarige Alida Albertina Poelwijk (haar achternaam verwijst naar de plantage). De arts van de verificatiecommissie 'verdacht' haar er namelijk van aan lepra te lijden.

Opmerkelijk is de situatie rond plantage Meerzorg aan de Surinamerivier. Ook deze plantage had vele eigenaren onder wie enkele Utrechters. In verband met de derving van inkomsten raadpleegden zij rond 1863 meerdere Utrechtse notarissen zoals Everardus Pieter Temminck, Egbertus van Zijdveld, Jacob Hendrik van Schermbeek en Pieter Adriaan van Schermbeek. Onder de aanvragers voor financiële compensatie waren vele mannen én vrouwen van adellijke komaf, bijvoorbeeld Christoffel Guillaume Patrick Balfour van Burleigh, gepensioneerd kapitein der infanterie en François Henri Corneille baron van Heeckeren van Brandsenburg, grondeigenaar te Utrecht. Ook verwanten van de familie Taets van Amerongen meldden zich: Henrietta Dorothea Arnoldina baronesse Taets van Amerongen, zonder beroep en ongehuwd, Maria Agatha Geraldina

Robertina baronesse Taets van Amerongen, echtgenote van Willem Jacob Jorissen Matthiaszoon, die werkzaam was als predikant in de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Utrecht, Famine Maria Felicia Carolina baronesse Taets van Amerongen, ongehuwd en zonder beroep, Arnoud Gerard Joost Taets van Amerongen, majoor en commandant van de schutterij van Utrecht. Zij bezaten allemaal een deel in plantage Meerzorg. In totaal bedroeg hun compensatie f 96.300,- (€ 977.466,-) voor 321 tot slaaf gemaakten.

Overigens betekende het feit dat een eigenaar in Utrecht woonde, niet dat hij of zij automatisch een notaris in Utrecht bezocht. Er kunnen dus meer slaven-eigenaren in Utrecht hebben gewoond dan uit de notarisakten naar voren komt. Anderzijds hoefde een cliënt van een Utrechtse notaris niet per definitie in Utrecht te wonen. Slaven-eigenaren die geen financiële compensatie hebben aangevraagd, vinden we logischerwijs niet in de archieven terug.

Om het exacte plantage-eigenaren in Utrecht vast te kunnen stellen, is meer onderzoek nodig. Wel kunnen we uit de financiële compensaties opmaken dat er f 406.650,- is uitgekeerd aan de Utrechtse plantage-eigenaren, wat omgerekend naar de koopkracht van nu meer dan 4 miljoen euro betekent. Er kwam dus een astronomisch bedrag in omloop in de Utrechtse lokale economie. Omdat van een aantal eigenaren het bedrag niet vermeld staat, mag aangenomen worden dat het totaalbedrag nog hoger was.

Belle van Zuydens grootmoeder

Gaan we terug naar de 18e eeuwse slavernijgeschiedenis, dan stuiten we op een

Ontvangstbewijs gift ter ondersteuning van in Noord-Amerika vrijgemaakte slaven, oktober 1865.

□ COLLECTIE PRENTENKABINET, UNIVERSITEIT LEIDEN

zeer bekende adellijke familie uit de provincie Utrecht, die van Isabelle Agneta Elizabeth barones van Tuyll van Serooskerken (1740-1805), beter bekend als de schrijfster Belle van Zuylen. Haar familie had directe belangen in de koloniën.⁴ Belles grootmoeder Maria Jacoba van Goor (1687-1737) was in 1729 getrouwd met de rijke Amsterdamse patriciër mr. René de Vicq (1683-1737). Zijn oom François de Vicq was directeur van de Sociëteit van Suriname, waarvan hij medeoprichter was. Verder waren René en François de Vicq schepen en bewindvoerder in de Amsterdamse kamer van de Oostindische Compagnie (OIC). Grootmoeder Maria Jacoba van Goor spreekt in haar testament van 1737 over haar aandelen in de OIC en de WIC, bij de Middelburgse kamer, maar ook over aandelen in Groot-Brittannië, waarvan een deel bij de Britse Oost-Indische Compagnie. Het fortuin van Belle van Zuylen kwam mede uit deze aandelen en was zo verbonden met de slavenhandel.

Schrijver Egmond Codfried vermoedt op basis van (een reproductie van) een schilderij, omstreeks 1730 vervaardigd door

schilder Harmen Serin, dat Maria Jacoba van Goor een zwarte of gekleurde vrouw is geweest: 'De gelaatstrekken, de frêle armen en de fijne handen met spitse vingers die afzonderlijke bezien niet uitgesproken Afrikaans zijn, vormen in combinatie toch een zeer overtuigende kleurlinge. Haar gezicht vertoont hoge jukbeenderen en prognastie, de vooruitgeschoven onderheft van het gezicht. Ze heeft volle lippen met een breder type neus. Haar wit gepoederd haar is kroes en lijkt van afrosterkte.' Behalve dat zij in Amsterdam was geboren en hier ook stierf, is er over Maria Jacoba van Goor helaas niets bekend.

Belle van Zuylen moet uit verschillende bronnen bekend zijn geweest met het verschijnsel slavernij. Ze kende het werk van de Franse filosoof Voltaire, die tegen slavernij in de Nieuwe Wereld schreef. Hij had indertijd Suriname bezocht en de slechte behandeling van Surinaamse slaven gedra-

Portretmedaillon van Joan Gideon Loten op een aan hem gewijd monument in de Londense Westminster Abbey.

□ TEKENAAR ONBEKEND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

matiseerd in *Candide* (1759). Belle schreef zelf in haar roman *Caliste* (1787) over een naamloze 'neger' die in het Zwitserse Lausanne aan tuberculose sterft. Hoofdpersonage Cécile roept dan uit: 'Wat een vreemd lot! In Guinea te worden geboren, te worden verkocht door je ouders, suiker te planten op Jamaica, bij Engelsen te dienen in Londen en te sterven bij Lausanne!' Volgens Codfried golden Belles ideeën over sociale rechtvaardigheid, vrijheid en mensenrechten echter niet voor tot slaaf gemaakten, die in haar tijd (nog) niet als volwaardige mensen werden beschouwd.

Kastanjebruin

Akten van notarissen en andere officiële documenten vertellen ons weinig over het dagelijkse leven in Utrecht van slavenhouders of plantage-eigenaren enerzijds en van (voormalige) slaven anderzijds. Uit de brieven en aantekeningen die Joan (ook wel: Johan) Gideon Loten (1710-1781), natuuronderzoeker en gouverneur van Celebes en Ceylon, heeft nagelaten, blijkt hoezeer de levens van slavenhouder en tot slaaf gemaakte met elkaar verweven konden zijn.⁵ In 1726 ging Loten studeren aan de Universiteit Utrecht. Na zijn studie werd hij klerk bij de VOC-kamer in Amsterdam en vertrok hij in 1732 naar Batavia, waar hij een jaar later huwde met Anna Henriëtte van Beamont (1716-1755), afkom-

Huis Cour de Loo, Drift 27, nu deel van de Universiteitsbibliotheek, eind 18e eeuw woonhuis van Joan Gideon Loten.

stig uit een vooraanstaande familie in Batavia. Tot het huispersoneel behoorde de uit Celebes afkomstige Sitie, die hij in 1752 had 'besteld' als huisslavin voor zijn dochter Arnoldina Delania (1736-1756). Sitie arriveerde in Batavia met het schip *Galathea*, samen met 'twee grote merrie paarden en eenendertig bergeenden'. Loten beschreef haar als 'het mooiste meisje dat ik ooit in Makassar [plaats op Zuid-Sulawesi, vroeger aangeduid als Celebes, EC] heb gezien.' Na 22 jaar huwelijk overleed zijn echtgenote. Toen een jaar later ook zijn dochter stierf, besloot Loten terug te gaan naar Nederland waar hij in 1758 arriveerde met een geschat vermogen van f 700.000,-, een voor die tijd een ongelooflijk bedrag. Omgerekend naar nu zou zijn vermogen meer dan 6 miljoen euro zijn. Loten was zeer op Sitie gesteld, wat onder andere blijkt uit het feit dat hij haar meenam naar Nederland, waar zij zijn Utrechtse

huishouden bestierde met de meid Wyntje en kokkin Mie. Terug in Utrecht kon Loten maar moeilijk wennen aan het benepen sociale klimaat. Hij verhuisde naar Londen, waar hij hertrouwde en 22 jaar zou blijven. Hij overwoog om Sitie naar Engeland over te laten komen. In 1761 schrijft hij aan zijn broer Arnout, die later burgemeester van Utrecht zou worden: 'In Londen zijn veel van die kastanjebruinen waarmee ze een wettig huwelijk zou kunnen aangaan [...] Zulke zwartjes gaan hier zowel met een blauw, rood, groen, paars, wit of zwart hoedje op als English ladies zelve.' Toch bleef Sitie in Utrecht. Haar werk als bediende werd zeer op prijs gesteld. Terwijl Wyntje en Mie op zoek moesten naar nieuw werk, kwam Sitie in oktober 1761 in dienst van Arnout, die schrijft: 'Nu de twee witte meiden zijn ontslagen, blijft Sitie nog over.'

Waarschijnlijk ging Sitie in 1766 toch naar Londen en vergezelde zij Loten op zijn reizen. In 1767 vermeldt hij in zijn testament: 'Ik verzoek mijn echtgenote vriendelijk om voor mijn Indische vrouwelijke

bediende Sitie te willen zorgen, dat zij verdere instructie ontvangt in de Christelijke religie en dat zij haar loon van vier pond per jaar blijft genieten, waardoor ze van haar kant verplicht is, indien nodig, haar tot haar tevredenheid te dienen.' Waarschijnlijk heeft hun relatie ook een intiem karakter gehad. Omstreeks 1775 biechtte Loten aan zijn tweede echtgenote 'een mislag met betrekking tot de meijd' op en legde dat vervolgens vast in zijn aantekeningenboek.

In 1778 beschikte Loten in zijn herziene testament dat Sitie een jaargeld van f 220,- (€ 2.088,-) of 20 Engelse ponden zal ontvangen, maar alleen als ze met de toestemming van zijn erfgenamen getrouwd zou zijn. In 1781 keerde Loten vanwege astmatische klachten terug naar Utrecht en vestigde zich met zijn vrouw en personeel in het huis *Cour de Loo* aan Drift 27, waar tegenwoordig de Universiteitsbibliotheek is gehuisvest. Loten overleed in 1789. Omdat hij behoorde tot de genealogie van Johan Hoeuft en Isabella Deutz, werd hij in de Utrechtse Jacobikerk onder hun familiezerk begraven. Het rechterwapen (van Isabella Deutz) op deze zerk heeft een klein morenhoofd.

Hoewel de aandacht in de geschiedenis van slavernij lange tijd op tot slaaf gemaakten gericht is geweest, zijn zij altijd beschreven door degenen wiens eigendom zij waren. Met het verschuiven van het perspectief naar deze eigenaren komt een nieuw en veelbelovend onderzoeksveld in beeld, waarmee slavernijgeschiedenis geen ver-van-mijn-bed show meer is, maar duidelijk wordt hoe nauw verbonden óók een stad als Utrecht met slavernij is geweest.

Wandelgids

De tweetalige *Wandelgids Sporen van slavernij in Utrecht - Traces of Slavery in Utrecht. A Walking Guide* voert langs sporen van slavernij in het straatbeeld van Utrecht die betrekking hebben op het leven en de werk- en woonruimte van: 1. slaveneigenaren en plantagehouders (onder wie Joan Gideon Loten), 2. voormalige tot slaaf gemaakten (zoals Eduard van Akaboa senior en junior)⁶, en 3. abolitionisten (waaronder de bekende Utrechtse auteurs Nicolaas Beets en Petronella Moens). De wandelgids geschreven door Esther Captain (met medewerking van Hans Visser) is verschenen bij het *Centre for the Humanities* van de Universiteit Utrecht en is voor € 11,90 te koop bij de boekwinkels in Utrecht. Online bestellen is mogelijk via www.uitgeverijveerhuis.nl.

Noten

- 1 In recente literatuur wordt vaak de voorkeur gegeven aan de term 'tot slaaf gemaakte' in plaats van 'slaaf' op grond van de redenering dat niemand ooit als slaaf ter wereld komt. Ieder die zich in een situatie van slavernij bevindt, is hiertoe door anderen gedwongen. Hoewel ik me aansluit bij die keuze, gebruik ik omwille van de leesbaarheid in dit artikel beide termen door elkaar.
- 2 Zie voor meer informatie over het project: www.ucl.ac.uk/lbs. Binnenkort verschijnt de *Encyclopaedia of British Slave-ownership*, samengesteld door de historici Catherine Hall en Nick Draper.
- 3 Met dank aan Okke ten Hove van het Nationaal Archief in Den Haag en Dienne Hondius van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zie voor slaveneigenaren in Amsterdam: www.vu.nl/nl/nieuws-agenda/nieuws/2012/apr-jun/vu-brengt-amsterdamse-slaveneigenaren-in-1863-in-beeld.asp
- 4 Egmond Codfried, *Belle van Zuylens vergeten oma: Maria Jacoba van Goor (1687-1737). Een beknopte studie over zwarten en kleurlingen in Europa en Nederland door de eeuwen heen* (Den Haag 2004).
- 5 Alexander J.P. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789). A Personal History of a Dutch Virtuoso* (Hilversum 2010).
- 6 Zie: P.H. Damsté, 'Pieter Bredie en Eduard van Akaboa', in: *Maandblad Oud-Utrecht* 52 (1979) 9, 125-128.